

O NOUĂ REPRESENTARE A DIOSCURILOR LA TOMIS

DE

ANDREI ARICESCU

În anul 1962, au fost găsite la Valea Seacă, în apropierea Murfatlarului (jud. Constanța), patru bucăți dintr-o placă de marmură, care, reunite, formează primul din cîmpurile unui relief cu reprezentarea Dioscurilor¹ (fig. 1). Deși în preajma locului descoperirii se află o mică așezare antică², faptul că depărtarea de Constanța este de numai circa 15 km, ne face să presupunem proveniența tomitană a monumentului, ținînd cont atît de starea de conservare a lui, care indică intenția de refolosire a materialului, cît și de însemnătatea pe care o avea cultul Dioscurilor la Tomis³.

Fragmentul reconstituit al reliefului⁴ are înălțimea de 37,6 cm, lățimea de 35,2 cm și grosimea de 8,4 cm. Marginea din stînga este avariată, încît nu putem ști exact cum era terminația reliefului, dar probabil că aici existase un chenar simplu, după cum o arată ruptura oarecum regulată. Marginea de sus este destul de drept tăiată, dar nu credem că indică chiar starea inițială a plăcii, deoarece se află în imediata apropiere a părții figurate, care ar fi trebuit să fie delimitată și aici de un chenar. Probabil că, după o primă deteriorare a monumentului votiv, care a avut o alcătuire mai complexă la început, a fost utilizată apoi numai această parte a lui (păstrată pînă astăzi), după ce i s-au adus unele îmbunătățiri, regularizîndu-i-se formele. Ruptura dinspre dreapta arată continuarea reliefului cu alt cîmp, din care nu se mai vede decît foarte puțin, în partea de jos. Cîmpul păstrat al reliefului este delimitat spre dreapta de o coloană, destul de pronunțată. Baza și capitelul, abia schițate, dovedesc

¹ Monumentul se află în Muzeul de arheologie din Constanța sub numărul de inventar 6.371.

² Mulțumesc pentru informația dată, colegului C. Scorpan de la Muzeul din Constanța, care a început o primă cercetare aici.

³ R. Netzhammer, *Dioscurii în Tomis*, în *BSNR*, X, nr. 20, București, 1913, p. 29–36; mai recent, Iorgu Stoian, *Cultul Dioscurilor și triburile tomitane. În lumina unui monument de curînd publicat*, în *SCIV*, XVI, 1965, 3, p. 519–531 (reluat în *Dacia*, N.S. X, 1966, p. 347–356), unde se dă o amplă bibliografie referitoare la această problemă.

⁴ M. Bucovăla, *Repertoriu arheologic (Basorelieful de la Valea Seacă)*, în *Tomis*, anul I, nr. 1, 1966, p. 18, menționează monumentul de care ne ocupăm, fără a-i desluși semnificația însă.

intenția meșterului de a imita coloanele corintice de epocă romană⁵. Este de așteptat deci, ca al doilea cîmp să fi fost încadrat într-o ediculă, dar partea de deasupra capitelului este avariata, așa că aici bănuim doar, începutul arhitravei sau, poate, o acroteră.

Fig. 1. — Relief descoperit la Valea Săcă (în apropiere de Constanța), reprezentînd un Dioscur.

Pe cîmpul păstrat, care, așa cum îl privim, se afla spre limita din stînga a reliefului, este redat unul dintre Dioscuri, stînd alături de calul său pe care îl ține de căpăstru cu mina stîngă. Dioscurul este văzut din față. Îmbrăcămintea se rezumă la obișnuita bonetă de pe cap și la cutele

⁵ Putem aminti aici edicula dedicată de C. Herrennius Charito dublei Nemesis, publicată de V. Barbu (V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, p. 83—89) care face parte din tipul de monumente ce i-ar fi putut sluji ca model autorului reliefului de care ne ocupăm.

Fig. 2. — Relieful de la Valca Seacă — detaliu: capul Dioscurului.

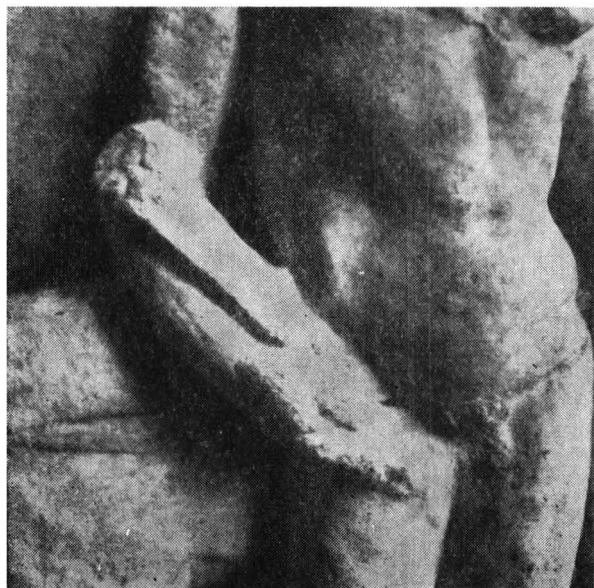

Fig. 2. — Relieful de la Valca Seacă — detaliu: facla ținută de Dioscur în mina dreaptă.

din jurul gîtului (care coboară rotund pe piept) ale hlamidei ce atîrna în spate, încheiată pe umărul drept. Fața rotundă este în bună măsură avariată. Ochii mari sînt tratați plastic (fig. 2). De sub bonetă, părul buclat cade, de o parte și de alta a feței, pînă spre umeri, rotunjindu-se în spate, pe lîngă gîtul plin. Detaliile anatomice ale trupului, deși evi-

Fig. 4. — Fragmentul păstrat din cel de al doilea cîmp al reliefului de la Valea Seacă.

dente, sînt destul de stingaci redade. Picioarele, descolte, sînt ușor depărtate, dreptul pășind puțin înainte. În mîna dreaptă, îndoită din cot Dioscurul ține o făclie, rezemată pe antebraț, cu flacăra în dreptul cotului (fig. 3). Calul, văzut, din profil se află în spatele Dioscurului. Are piciorul drept din față ridicat. Este realizat cu ceva mai multă atenție: copitele, coada, coama și căpăstrul sînt redade cu detalii amănunțite. Botul, urechea dreaptă și piciorul ridicat sînt avariate. Imaginea prezentată are destul de multe analogii în iconografia tomitană. Putem aminti grupul statuar fragmentar din tezaurul de sculpturi descoperit în 1963⁶ și reversurile unor monede tomitane de la Antoninus Pius pînă la Septimius Severus⁷, dar cu mențiunea că, spre deosebire de aceste reprezentări, unde Dioscurii sînt redați ținînd în mînă o lance, pe reliefurile de la Valea Seacă atributul Dioscurului este o făclie. Avînd în vedere analogiile, ca și cîteva aspecte ale execuției artistice, tratarea plastică a ochilor sau grija pentru anumite amănunte, dar și realizarea destul de grosolană,

⁶ V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 90—93 (parte redactată de V. Barbu); Iorgu Stoian, *op. cit.*, unde sînt discutate și alte reprezentări sculpturale ale Dioscurilor, descoperite la Tomis.

⁷ Pick-Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Mösien*, I, 2, Berlin, 1910, nr. 2627, 2668—2669, 2775; Iorgu Stoian, *op. cit.*, fig. 2.

putem considera că relieful de care ne ocupăm, datează de la sfârșitul secolului al II-lea sau din prima parte a celui următor, adică din vremea împăraților Severi.

Ne-am fi așteptat ca pe cel de-al doilea cîmp, din care avem atît de puțin, să fi fost reprezentat celălalt Dioscur, dar, din ceea ce s-a păstrat, reiese clar că aici a existat o altă imagine. Pe micul fragment din cel de-al doilea cîmp se poate observa o parte reliefată, ce ar putea indica fie colțul unui *himation*, fie laba unui animal, poate a unui leu (fig. 4). Oricum, nu poate fi vorba de o imagine simetrică cu cea întregită. Rezultă că abia al treilea cîmp al reliefului trebuie să-l fi reprezentat pe celălalt frate. Așadar, Dioscurii se aflau, față în față, de o parte și de alta a cîmpului central, care reprezenta o ediculă, după cum am arătat mai sus⁸. Este greu de precizat pe cine înfățișa cîmpul din mijloc, dar unele presupuneri se pot face, mai ales că există destul de numeroase exemple în care Dioscurii sînt asociați unei alte divinități, de obicei feminine⁹. Ei pot întovărăși pe Helena, Demetra, Cybela, Hecate, Artemis, Tyche, Astartea, Isis; adesea, divinitatea feminină nu este însoțită de atribute care să o poată identifica¹⁰. În orice caz, ea nu este reprezentată decît îmbrăcată¹¹, ceea ce pare să se confirme și prin relieful de care ne ocupăm, avînd în vedere amănuntul păstrat pe al doilea cîmp.

Este îndeobște știut că la vremea căreia îi aparține relieful de la Valea Seacă, influențele religioase orientale se făcuseră puternic simțite în regiunea vest-pontică și că încă de cîteva secole, din epoca elenistică, avusese loc asimilarea Dioscurilor cu Cabirii samothracieni¹². Ne putem deci aștepta ca divinitatea ce trebuie să fi fost reprezentată în centrul reliefului, să fie una dintre zeițele care apar frecvent în tovarășia Cabirilor: Cybela, Demetra sau chiar Hecate¹³. Dintre numeroasele monumente descoperite în lumea greco-romană, pe care sînt reprezentați Dioscurii însoțind o zeiță, mai apropiate de relieful nostru par a fi cele găsite pe teritoriul Iugoslaviei, la Bitolj¹⁴, Kruševjane¹⁵ și Živojno¹⁶, însă pe nici unul dintre acestea, datorită lipsei unor atribute caracteristice, nu poate fi indentificată divinitatea feminină¹⁷. Pe reversul unor monede tomitane din secolele I î.e.n. — I e.n., apar bonetele Dioscurilor de o parte și de alta a spicelor de grîu¹⁸, ceea ce ne îndeamnă să credem că, la Tomis, divinitatea întovărășită de cei doi frați era Demetra, mai ales că pe cele mai multe dintre aceste emisiuni monetare apare pe avers capul

⁸ Numai pe cîmpul dispărut putea fi redat ancadramentul ediculei, acest cîmp avînd astfel o înălțime mai mică decît cel păstrat, deoarece, pe acesta din urmă, capul calului se află în dreptul capitelului, iar al Dioscurului deasupra, așa că aici nu poate fi vorba de continuarea construcției sugerate de coloana dintre cîmpuri.

⁹ Fernand Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une déesse*, Paris, 1935.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 116.

¹² DA, II, 1, s.v. *Dioscuri*, p. 257—258; F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 153—156 și 182 (unde este dată o bogată bibliografie a problemei).

¹³ F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 156.

¹⁴ N. Vulić, *Антички споменици наше земље*, în *Spomenik*, LXXI, 55, Beograd, 1931, p. 18, nr. 30.

¹⁵ *Ibidem*, p. 158, nr. 407.

¹⁶ Idem, în *Spomenik*, LXXVII, 60, Beograd, 1934, p. 74, nr. 9.

¹⁷ F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 31—34, nr. 9—11.

¹⁸ Pick-Regling, *op. cit.*, nr. 2520—2528, 2584.

zeitei¹⁹. Pe de altă parte, celebrul document epigrafic tomitan cuprinzând decretul privitoare la paza oraşului²⁰ ne arată în r. 10—12 din cel de-al doilea decret (r. 36—38 ale întregului text), că la Tomis se făceau sacrificii anuale în cinstea Mamei Zeilor şi a Dioscurilor pentru salvarea poporului²¹. Deşi cercetătorii nu au ajuns la un acord cu privire la datarea inscripţiei, unii punând-o în legătură cu atacurile lui Burebista²², alţii plasând-o mai înainte, chiar în secolul al II-lea î.e.n.²³, iar o mai recentă părere coborîndu-i data într-o epocă mai stabilă, cam pe la începutul erei noastre²⁴, documentul epigrafic poate fi considerat contemporan cu vreuna dintre emisiunile monetare mai sus amintite. Cu privire la fragmentul de relief păstrat în partea de sus a inscripţiei, unde se mai vede copita unui cal, s-a emis ipoteza că ar fi făcut parte dintr-o reprezentare a Dioscurilor²⁵. Nu este exclus ca ei să fi fost înfăţişaţi alături de Cybela, aşa cum este făcută asocierea în textul inscripţiei²⁶. Oricum, se pare că la Tomis, spre sfîrşitul epocii elenistice, Dioscurii puteau apărea fie însoţind-o pe Demetra, cum ne-o arată emisiunile monetare, fie pe Cybela, aşa cum reiese din inscripţia pomenită. De altfel, în cadrul Triadei de la Samothrake era posibilă confuzia între cele două zeiţe²⁷.

Revenind la relieful de la Valea Seacă, ne atrage atenţia în mod deosebit faptul că Dioscurul ţine în mîna dreaptă o făclie în loc de armele sale obişnuite (suliţa sau spada). Apariţia acestui atribut este o raritate în reprezentările Dioscurilor²⁸. Putem aminti un relief, realizat grosolan, pe care este înfăţişat unul dintre fraţi, cu bonetă pe cap şi hlamidă pe umeri, stînd lîngă cal şi ţinînd în dreapta o făclie, rezemată pe umăr²⁹. Dioscurii apar cu făclii şi pe unele emisiuni monetare din Abydos şi Tarent³⁰. Ca purtători de lumină, Dioscurii erau puşi în legătură cu Luceafărul de dimineaţă şi cel de seară (Phosphoros şi Hesperos) şi de aici, existenţa printre atributele lor a citei unei stele plasate deasupra bonetelor, fiind însoţitori, în această situaţie, de cele mai multe ori ai Selenei³¹. Nu trebuie să excludem posibilitatea ca relieful pe care îl prezentăm să fi înfăţişat o astfel de asociere. Dar stelele pot reprezenta

¹⁹ *Ibidem*, nr. 2520—2528.

²⁰ Gr. Tocilescu, în *AEM*, XIV, 1891, p. 22—26, nr. 50; G. Dittenberger, *Syll*¹, nr. 731; Iorgu Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 78—90 (textul la p. 80).

²¹ G. Dittenberger, *loc. cit.* : „... καὶ ἕκαστος ἐνυσσὺν ἑνὸς αὐτῶν ὑπὲρ τῆς τοῦ δῆμου σωτηρίας” Μητρὶ Θεῶν καὶ Διοσκούροις...”

²² *Ibidem*.

²³ Iorgu Stoian, *În legătură cu decretul tomitan privind privilegiul la paza oraşului*, în *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 557 şi urm.; studiu reluat în *Tomitana*, p. 78—90. Aici se dă şi altă bibliografie în favoarea acestei păreri.

²⁴ D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, Bucureşti, 1965, p. 297, nota 46.

²⁵ R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 31—32, contrazicîndu-l pe Gr. Tocilescu (*AEM*, XIV, 1891, nr. 50), care credea că este vorba de Cavalerul trac.

²⁶ De remarcat că pe relieful de la Kruševjane, datat ca anunţînd epoca imperială, se citeşte dedicaţia Θεοῖς Σωτηρίσιν (vezi nota 15). Datarea la F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 33, nr. 11.

²⁷ F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 153—156.

²⁸ În catalogul lui F. Chapouthier nu este dat nici un exemplu al Dioscurilor purtînd făclie, cînd întovăraşesc o divinitate feminină.

²⁹ J. Hampel, *Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken*, în *AÉ*, Budapesta, 1903, p. 310, fig. 3. Acelaşi relief este redat şi de F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 273, fig. 47.

³⁰ F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 273, nota 2.

³¹ *Ibidem*, p. 273—274.

ele singure, ca simboluri, pe cei doi gemeni și le întâlnim ca atare chiar pe unele monede tomitane, fiind însă plasate și în acest caz, tot de o parte și de alta a spicelor³². Așadar, și în această calitate de purtători de lumină, Dioscurii, prin simbolurile lor, pot însoți tot simbolul Demetrei. Demn de remarcat este faptul că pe reversul unor monede tomitane din secolul I e.n., de o parte și de cealaltă a spicelor sînt reprezentate două făclii³³, care nu au fost încă socotite ca atribute ale Dioscurilor. Atestarea acestor atribute prin relieful descris, conduce spre o astfel de interpretare a monedelor respective. Mai trebuie amintită și o monedă a lui Domitianus, pe reversul căreia, între simbolurile Dioscurilor (o bonetă și o stea) se află fațada unui templu³⁴. Și relieful de la Valea Seacă reprezintă pe cei doi gemeni alături de fațada unui templu. Monede imperiale, contemporane cu monumentul de care ne ocupăm, prezintă și ele pe revers fațada unui templu, dar niciodată în asociere cu simbolurile Dioscurilor. În interiorul templului, pe aceste monede, sînt înfățișate diferite divinități (nu numai feminine³⁵), printre care nu se află însă Cybela și Demetra. Întîlnim pe Zeus³⁶, pe Sarapis³⁷, adesea pe Dionysos³⁸, iar dintre zeițe pe Tyche³⁹ și pe Concordia⁴⁰. Tyche ar putea să apară împreună cu Dioscurii, dar nu credem că poate fi vorba de o asemenea reprezentare pe relieful nostru, deoarece atunci ar trebui să recunoaștem pe rămășița cîmpului central vreunul din atributele caracteristice zeiței norocului: cîrma, roata, globul sau sceptrul, or, ceea ce se mai observă aici nu corespunde cu nici unul dintre aceste simboluri. Rezultă că aceste serii monetare nu ne pot da precizări cu privire la relieful în discuție, el păstrînd, după toate aparențele, o tradiție iconografică mai veche, menținută mai degrabă de cultul popular decît de religia oficială.

Așadar, ținînd seama de legăturile pe care am încercat să le facem între ceea ce se păstrează din monumentul prezentat și știrile oferite de numismatica și epigrafia tomitană, putem încheia că relieful de care ne ocupăm trebuie să fi constituit reprezentarea Triadei de la Samothrake, încă neîntîlnită printre sculpturile din aceste părți, avînd ca divinitate centrală fie pe Demetra (dacă ceea ce s-a păstrat din relieful din mijloc este colțul unui *himation*), fie pe Cybela (în cazul în care este vorba de piciorul unui leu). Descoperirea în teritoriul tomitan a acestei reprezentări poate aduce o nouă contribuție la cunoașterea religiilor antice în aceste ținuturi, ca și la lămurirea mai deplină a apariției imaginilor unor divinități ale

³² Pick-Regling, *op. cit.*, nr. 2487—2492 (pe avers, Demetra) și 2493 (pe avers, Zeus)?

³³ *Ibidem*, nr. 2584 (pe avers, Antonia), 2585 (Britannicus?).

³⁴ *Ibidem*, nr. 2595.

³⁵ Dioscurii pot însoți uneori pe Zeus, sau pe Sarapis, sau pe Hades (F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 304—305, 320 și urm.).

³⁶ Pick-Regling, *op. cit.*, nr. 2768 (Septimius Severus).

³⁷ *Ibidem*, nr. 2917—2918 (Caracalla), 3042 (Geta).

³⁸ *Ibidem*, nr. 2919 (Caracalla), 2954 (Plautilla), 2980 (Geta), 3339—3340 (Maximinus), 3355 (Maximus).

³⁹ *Ibidem*, nr. 3106—3107 (Elagabalus), 3118 (Iulia Maesa).

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 3273—3274 (Severus Alexander).

localnicilor, cum este cazul Cavalerilor danubieni, care se pare că își datorează iconografia tocmai unor astfel de înfățișări ale Dioscurilor în slujba unei zeițe⁴¹.

UNE NOUVELLE REPRÉSENTATION DES DIOSCURES À TOMIS

RÉSUMÉ

En 1962, on a découvert à Valea Seacă (environ 15 km de Constanța) quatre fragments d'une plaque en marbre, qui, réunis, forment le champ du côté gauche d'un relief complexe, sur lequel est représenté un Dioscure (fig. 1). La petite partie conservée du deuxième champ montre qu'il y était représentée une autre divinité, probablement féminine. On peut encore observer ici, soit le coin d'un himation, soit la patte d'une bête, peut-être d'un lion (fig. 4). C'est à peine dans le troisième champ du relief votif qu'a dû être représenté l'autre jumeau.

Le Dioscure est figuré sous un aspect bien connu, avec le *pileus* sur la tête et la chlamyde sur les épaules, se tenant près de son cheval, qu'il tient par la bride avec la main gauche. Mais, contrairement aux représentations habituelles, dans lesquelles le Dioscure a dans l'autre main une lance ou un glaive, celui du relief que nous présentons, porte une torche (fig. 3). Vu les analogies avec d'autres sculptures et avec des monnaies tomitaines, et aussi l'exécution artistique, le traitement plastique des yeux, le soin pour certains détails, ainsi que l'aspect général assez grossier — le relief doit dater de l'époque des Sévères.

Les Dioscures peuvent paraître associés à de nombreuses divinités, mais, si l'on tient compte de quelques documents numismatiques et épigraphiques tomitains appartenant au Ier siècle av.n.è. — Ier siècle de n.è., où les Dioscures paraissent associés soit à Déméter, soit à Cybèle, nous considérons que l'une de ces déesses a dû être représentée sur le champ central de la plaque découverte à Valea Seacă. Le relief décrit constitue donc un monument voué à la triade de Samothrace et peut apporter des informations nouvelles pour l'étude des religions antiques à Tomis.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 Relief découvert à Valea Seacă (près de Constanța), représentant un Dioscure.

Fig. 2 Le relief de Valea Seacă — détail : la tête du Dioscure.

Fig. 3 Le relief de Valea Seacă — détail : la torche portée par le Dioscure dans sa main droite.

Fig. 4 Le fragment conservé du deuxième champ du relief de Valea Seacă.

⁴¹ F. Chapouthier, *op. cit.*, p. 286—293; D. Tudor, *Discussioni intorno al culto dei cavalieri danubiani*, in *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 317—343 (in special p. 321 și 339); E. Will, *Le relief cultuel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 90 și 323—325.